

## MÂTÜRÎDÎ'NİN İLÂHÎ HİKMET ANLAYIŞI AL-MÂTURÎDÎ'S CONCEPT OF GOD'S WISDOM

Prof. Dr. Ulrich Rudolph

Çevirenler:

**Yunus Öztürk**

Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı

Res. Asst. Hitit University, Divinity Faculty, Kalam Department

Çorum, Turkey

yunusozturk@hitit.edu.tr

orcid.org/0000-0002-2756-7352

**Ersin Kabakcı**

Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Res. Asst. Hitit University, Divinity Faculty, Tafsir Department

Çorum, Turkey

ersinkabakci@hitit.edu.tr

orcid.org/0000-0002-0913-8087

### Öz

Müslüman kelimcülerin tamamına göre Tanrı'nın hikmet sahibi olduğu aşikârdır. Fakat "Tanrı hikmet sahibidir" ifadesi ile neyin kast edildiği o kadar da açık değildir. Bu yüzden mütekellimün, ilâhî hikmet hakkında, Tanrı'nın her zaman en iyisini yapmak zorunda olduğu şeklindeki Mûtezilî görüşten (aslah), ne yaparsa yapsın Tanrı'nın hikmet sahibi olduğu fikrini içeren gelenekselci yaklaşıma kadar uzanan çeşitli izah biçimleri geliştirmişlerdir. Bu çalışmamda Mâtürîdî'nin ilâhî hikmet anlayışına biraz ışık tutmak istiyorum. Görüleceği üzere, bu konu karmaşık olup çeşitli kelâmî tartışmaları bünyesinde barındırmaktadır. Zira Mâtürîdî, bu terimi Tanrı'nın kâdir-i mutlak olduğu düşüncesini, yaratılan dünyanın rasyonelliği fikri ile uzlaştırmak için kullanmıştır.<sup>1</sup>

### I

İlâhî hikmet kavramı, ilk bakışta, Mâtürîdî'nin öne çıkan fikirleri arasında görünmemektedir.<sup>2</sup> Bu konu *Kitâbu't-Tevhîd'* de yer alan kısa sayılabilecek iki

---

<sup>1</sup> Bu tebliğ, 22-24 Mayıs 2009 tarihlerinde İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) tarafından gerçekleştirilen "Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik" konulu toplantıda İngilizce olarak sunulmuş, İSAV-ENSAR işbirliği ile yayınlanan "Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik" adlı eserden alınarak Yunus Öztürk ve Ersin Kabakcı tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

<sup>2</sup> Bu makaleyi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik sempozyumunun başlangıcından sadece birkaç hafta önce 05/05/2009 tarihinde ölen Richard M. Frank'ın hatırasına ithaf ediyorum. O, çok sayıda nitelikli makalelerle Mâtürîdî mezhebini de kapsayan İslam Teolojisine dair bilgimizi genişletti

bölüm dışında ne *Kitâbu't-Tevhîd*<sup>3</sup> ne de *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da<sup>4</sup> kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bölümlerden ilki, (yazma nüshasında isimlendirilmeyen) tahkikli metinde, *el-Hikme fî Halki'l-Cevâhiri'd-Dârra* yani “Zararlı Varlıkların Yaratılmasındaki Hikmet” başlığıdır;<sup>5</sup> diğeri ise Huleyf'in tahkikindeki *Ef'âlullah* yani “Tanrı'nın Fiilleri”; Prof. Topaloğlu ve Aruçi'nin edisyonundaki *fi'l-Hikme ve's-Sefeh* yani “Hikmet ve Abeslik Hakkında” başlıklarıdır.<sup>6</sup>

Bu sınırlı bulgulara rağmen, bana öyle geliyor ki, Tanrı'nın Hikmeti düşüncesi Mâtürîdî'nin düşünce dünyasında merkezi bir rol oynamaktadır. Mâtürîdî, Tanrı'nın hikmeti hakkında özellikle ayrıntılara girmemesine rağmen, diğer konuları tartışırken sık sık bunu dikkate almaktadır. Hatta onun teolojisini derinden etkileyen en temel fikirlerinden birinin, hikmet anlayışı olduğunu bile iddia edebilirim. Bu yüzden onun Tanrı'nın hikmeti hakkındaki sözlerini bir araya getirmek ve bu şekilde onun bize söylemek istedikleri üzerinde düşünmek faydalı olabilir.<sup>7</sup>

Buradan hareketle Mâtürîdî'nin, Tanrı'nın hikmeti üzerine düşünceler serdetmesinde şaşılacak bir durum olmadığını öncelikle belirtmem gerekir. Bütün Müslüman kelimciler de böyle yapmıştır ve bütün kelimciler de Tanrı'nın hakîm olduğu ve fiillerinde her zaman hikmetli olduğuna kanidirlere. Tek sorun, *kelamcılar*ın “Tanrı'nın hakîm olduğu ve fiillerinde her zaman hikmetli olduğu” gibi ifadeler ile tam olarak ne kastettikleridir. Bu yüzden Tanrı'nın hikmeti hakkında sadece detaylarda değil, temel ve kritik hususlarda dahi farklılık gösteren çeşitli yorumlar söz konusuydu.

---

ve ayrıca Tanrı'nın hikmeti kavramını ve Mâtürîdî'nin düşüncesinde merkezi öneme sahip yaratılışın makullüğü ile ilgili konuları fark eden ilk bilgindi. (Frank'ın ifadelerini karşılaştıran. “Reason and Revealed Law: a sample of parallels and divergences in kalâm and falsafa”; *Recherches d'Islamologie. Recueil d'articles offert à Georges Anawati et Louis Gardet dar luers collègues et aims*, Louvain 1977, 123-138, özellikle bkz. 125 n. 2).

<sup>3</sup> Atıflar Fethullah Huleyf'in Beyrut 1970 (=Kh) basım tarihli tahkikinden ve Bekir Topaloğlu ile Muhammed Aruçi'nin Ankara 2003 (=TA) tarihli yeni tahkikinden verilmiştir.

<sup>4</sup> Atıflar Fatma Yûsuf el-Eymî'nin 5 ciltlik Beyrut 2004 basım tarihli tahkikinden ayrıca bu tahkikten çok daha iyi ancak henüz tamamlanmamış olup İstanbul'da 2005'ten itibaren Bekir Topaloğlu editörlüğünde şu ana kadar 13 cildi tamamlanan tahkikinden verilmiştir.

<sup>5</sup> *Tevhîd* 108-110 Kh / 168-170 TA.

<sup>6</sup> *Tevhîd* 215-221 Kh / 343-351 TA.

<sup>7</sup> Bu konudaki ilk tespitlerim *Al-Mâtürîdî und die sunnitische Theologie in Samarkand*, Leiden/New York/Köln: E. J. Brill 1997, 330-334 adlı çalışmamda bulunmaktadır.

Bu yorumlardan birisi Mu'tezile'nin görüşüdür.<sup>8</sup> Çok iyi bilindiği üzere, Mu'tezile de hikmetin, belirli bir şekilde, makullüğünden emindi. Bu makul ölçü, neyin doğru ve yanlış ya da ahlaki değer yargıları içinde, neyin iyi ve kötü olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu, şu anlama gelmektedir: İnsanlar açısından bakıldığında insan, aklını kullanarak iyi ve kötüyü bulabilir. Sonuç olarak insan, herhangi bir konuda aklını kullanabildiği andan itibaren ahlaki sorumluluk sahibidir. Diğer taraftan bu bakış açısının Tanrı açısından da bir takım sonuçları vardır. Bunun için O da aynı objektif ve makul ölçüleri kabul etmek zorundadır. O sadece aslah olanı yapabilir ve bu ilkeleri takip etmek zorundadır. Ve bu ilkeler ne değişime açıktır ne de O'nun dilemesine bağlıdır. Bu yüzden, Mâtürîdî'nin en yakın muhalifi olan Ebu'l-Kâsım el-Kâ'bî'nin de aralarında bulunduğu birçok Mu'tezilî âlim, Tanrı'nın yarattıkları için daima "en iyi" olanı ya da daha doğru bir deyişle "en faydalı" olanı yapmasının zorunlu olduğu sonucunu çıkardılar. Bu sonuç daha sonra aslah teorisi olarak meşhur olmuştur.

Mu'tezile'nin yaklaşımından tamamen farklılık arz eden diğer yorum ise Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşüdür.<sup>9</sup> Eş'arî apaçık ve makul; bu sebeple de insan zihni için ulaşılabilir objektif ilkeler fikrini reddetmiştir. Ona göre, neyin makul ve hikmetli olduğuna yalnızca Tanrı'nın kendisi hükmeder. O'nun hükmü, sebep ve izahattan münezzehtir ve O mutlak Kâdir ve Hakîm'dir. Hâlik istediği her şeyi yapabilir ve dilediğini emredebilir. Tanrı'nın fiillerinin ortaya koyduğu gerçek, O'nun fiillerinin mükemmel ve hikmetli olduğuna işaret etmesidir. Ancak Tanrı, fiillerinin tam tersini de pekâlâ yapabilir. Tanrı'nın emir ve nehiyelerinde hiçbir makul gerekçe söz konusu değildir. Bu yüzden kimse aklını kullanarak kendi yükümlülüklerini belirleyemez; fakat insan neyin iyi ve neyin kötü olduğunu dolayısıyla yapması ve yapmaması gereken şeyleri bilmek isterse vahye tabi olmalıdır.

Her bir görüş Tanrı ile ilgili tamamen farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımlardan her biri başka bir yöne, kelâmî terminolojiyle söylemek gerekirse, Tanrı'nın sıfatlarından başka birine vurgu yapar. Buna göre Eş'arî, Tanrı'nın Mutlak Kâdir ve Hakîm oluşunu vurgulamıştır. O Tanrı'nın herhangi bir şeyle ilgili veya bir şeye bağlı olması fikrinden kaçınmak istemiştir. Bu yüzden Eş'arî, teorisi

<sup>8</sup> Robert Brunschwing, "Mu'tazilisme et optimum, *Studia Islamica* 39 (1974) 5-24; Frank, "Reason and Revealed Law" (krş. n. 1.), 124-129; Daniel Gimaret, *La doctrine d'al-Ash'arî*, Paris: Les éditions du Cerf 1990, 433-435.

<sup>9</sup> Frank, "Reason and Revealed Law", 135-138; Gimaret, *La doctrine*, 435-451.

değerlendirildiğinde, bir kimsenin, Tanrı'nın fiillerinin keyfi olarak ve makul olmayan bir izlenime sahip olabileceğini kabul etmektedir. Mu'tezile ise Tanrı'nın adaleti üzerinde durur. Tanrı, onlara göre, insanlarla aynı objektif ölçütlere riayet etmelidir. Çünkü şahitte ne iyi ve aklı ise gâibde de o iyi ve aklîdir. Bu görüşü benimsemekle, Mu'tezilî bilginler Tanrı'nın fiillerini tanımlama riskini almışlardır. Zira Tanrı'nın fiillerinin kapsamını sınırlamak, Tanrı'nın mutlak Kâdir ve Hakîm oluşunu sınırlama şeklinde değerlendirilebilecek bir anlam taşımaktadır.

## II

Şimdi Ebû Mansur el-Mâtürîdî'ye dönebiliriz. Göreceğimiz üzere onun Tanrı'nın Hikmeti ile ilgili yaklaşımı, geride kısaca özetlediğim diğer iki yaklaşım arasında bir çeşit orta yoldur. Çünkü o diğer iki yaklaşımı birleştirmeye çalışan belirli bir sistemi takip etmektedir. Onun bu yöntemi, Eş'arî tarafından vurgulanan Tanrı'nın Kudreti ve Azameti ile Mu'tezile tarafından öne çıkarılan Tanrı'nın Hikmeti ve Adaleti'ni birleştirmektedir. Bu, Mâtürîdî'nin her iki yaklaşım tarzına dair doğrudan bir bilgi sahibi olduğu anlamına gelmez. Hiç şüphesiz o Mu'tezile'nin, özellikle Ebû'l-Kasım el-Ka'bî'nin, öğretilerinin gayet farkındaydı.<sup>10</sup> Fakat onun Eş'arî'nin öğretisiyle ilgili herhangi bir şey duymuş olabileceğini düşünmüyorum. Muhtemelen o Eş'arî'nin adını bile duymamıştı. Bununla birlikte Mâtürîdî, Eş'arî'nin görüşlerine oldukça benzer fikirlere aşınaydı. Ben Eş'arî'nin öğretisinin önünü açan ve İslam dünyasında oldukça yaygın olan muhaddisler şeklinde isimlendirilen Ehl-i Hadis'in fikirlerinden bahsediyorum. Onlar, Tanrı'nın bizim kavrama ve anlayışımızın ötesinde aşkın olduğunu; iyi ve kötüyü ya da doğru ve yanlış bilmeyi istersek vahye muhtaç olduğumuzu söylemişlerdir. Bu yüzden onların kitaplarını okuduğunda ya da onlarla konuştuğunda böyle fikirlere Mâtürîdî'nin aşına olup onların usulünü öğrenmiş olması muhtemeldir.<sup>11</sup>

<sup>10</sup> Mâtürîdî yazılarında Ka'bî'yi çoğu zaman eleştirir. Aslah teorisine yönelik Mâtürîdî'nin eleştirisi için krş. Örneğin *Tevhîd* 52,7 Kh / 81,8 TA; 92,15-20 Kh / 145,11-146,5 TA; 97,8-21 Kh / 152,5-16 TA; 124,9-14 Kh / 191,7-12 TA.

<sup>11</sup> Bu durum, Mâtürîdî'den yaklaşık 200 yıl sonra yazan Ebû'l-Mu'în en-Nesefî'nin bu meseleye ilişkin olarak "Ehl-i Hadis kelmacılarından" Mâtürîdî mezhebinin (Mu'tezile dahil) ana muhalifleri olarak bahsetmesi ile teyit edilmektedir. Krş. Nesefî'nin *Tabşirat al-adilla fi usûl ad-dîn 'alâ Ôariqat al-Imâm Abî Manşûr al-Mâturîdî*, ed. Claude Salamé, 2 volumes, Damascus 1990-1993, 661, 13.

Belirttiğim gibi, Mâtürîdî'nin kendi terminolojisi her iki yaklaşımı dikkate almaya çalışır. Mâtürîdî, bir yandan Tanrı'nın herhangi bir objektif veya belirli bir ölçüt tarafından sınırlandırılmayacağına emindir. Tanrı Mutlak Kâdir ve Hakîmdir. Bu, Mâtürîdî'nin muhaddislerle paylaştığı bir inançtır. Tanrı bu âlemi yarattığında ve O'nun yaratması/yaratıcılığı eyleme dönüşmeye başladığında, O herhangi bir bedîhî ahlaki varsayımlara riayet etmek zorunda değildi; fakat Tanrı neyin iyi ve neyin kötü olduğuna baştan hükmetmişti. Diğer yandan Mâtürîdî'nin tanrısı asla değişikliğe uğramaz. O başlangıçta olmasına karar verdiği bir şeyi asla yeniden incelemeyecektir. O'nun emir ve nehiyelerinden oluşan dini sabittir. Aslında bu, Tanrı'nın asla değiştirilemeyecek hikmetinin anlaşılır bir açıklaması olduğu için bundan daha fazla bir şey ifade eder. Bu yüzden insan yaratılışın hikmetini ve iyiyi kötüden ayırmayı idrak edebilir. Bunlar bize Mâtürîdî'nin öğretisindeki Mu'tezilî fikirleri çağrıştıran yönlerdir.

Bu noktada, itiraf etmeliyim ki, bildiğim kadarıyla Mâtürîdî bu kavramı kesin bir şekilde açıklamamıştır. Başlangıçta sözünü ettiğim gibi, bu konu hakkında istediğimiz bilgilerin tamamını ne *Kitâbu't-Tevhîd*'de ne de *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da sistematik ve kapsamlı bir şekilde içine alan bir bölüm vardır. Bu yüzden, onun düşüncelerini tespit edebilmenin tek yolu, bizim sorumuzla ilgili ifadeleri aramak için yazdıklarını dikkatli bir şekilde okumaktır. Bu göreceğimiz üzere faydalı bir yöntemdir. Çünkü bu bize, ifade ettiğim kavramın şekillenmesi için gerekli olan bütün teorik unsurları bulmamız konusunda imkân sağlayacaktır.

### III

Bunlardan ilki, Mâtürîdî'nin, Allah'ın hikmetinin mutlak olduğuna ilişkin kanaatidir. Bu, yüzeysel varsayımlara ve sözde objektif faktörlere dayanmaz; bilakis bunun bizâtihi kendine özgü bir gerçekliği ve mantığı vardır.<sup>12</sup> Bu, Mâtürîdî açısından Mu'tezile'nin aslah teorisini eleştirirken sıklıkla tekrar ettiği aslî önem ve etkiye sahip bir argümandır. Onların "Tanrı yarattıkları için daima 'en iyiyi ya da en faydalı olanı' yapmalıdır" şeklindeki iddiaları, Mâtürîdî'nin nezdinde kabul edilemez olduğu gibi Tanrı'yı tenzihe uygun düşmemektedir. Mâtürîdî'ye göre insanın Tanrı'ya hesap sorması imkânsızdır.<sup>13</sup> Tanrı'ya hesap sorma imkânı insana verilmemiştir. Biz, Tanrı'dan eylemleri ve yaratması ile ilgili herhangi bir

<sup>12</sup> *Tevhîd* 216,16-20 Kh / 345,3-6 TA; 217,17-20 Kh / 346,8-11 TA; 220,5-7 Kh / 349,13-15 TA.

<sup>13</sup> Mâtürîdî'nin Enbiyâ sûresi 23. âyete gönderme yaptığı yer, *Tevhîd* 220, 12-221,5 Kh / 350,5-351,4 TA.

açıklama talebinde bulunmamalıyız. Bu yüzden Tanrı'nın gerek eylemlerini gerekse hikmetinin mahiyetini veya özünü (*künh*) tam olarak tanımlayabileceğimizi iddia etmemeliyiz.<sup>14</sup>

Buna rağmen, Tanrı'nın hikmeti bizim için tamamen bilinemez değildir. Bu da Mâtürîdî'nin birinci unsurunu en azından belli bir noktaya kadar değiştiren ve geliştiren, onun hikmet kavramındaki ikinci önemli unsurdur. Bu ikinci unsur, Tanrı'nın hikmetini kavrayamayacak olsak da, her yerde onun işaretlerini ve yansımalarını bulabileceğimiz varsayımına dayanmaktadır. Çünkü Tanrı'nın dünyada yarattığı şeylere yansıyan Mutlak İlmi ve Hikmeti'ni bize gösteren birçok işaret vardır. Onlardan biri, yaratılanların tamamına nüfuz eden ahenk ve mükemmel düzendir (*tedbir*).<sup>15</sup> Bir diğeri ise, mevcut düzenin rasyonelitesi şeklinde isimlendirilebilir. Bu rasyonellik; iyi, kötü ve bütün temel değerlerde aslında kendini gösterir ve insanın aklı ile kavranabilir.<sup>16</sup> Hatta ilk bakışta bu ahenkle çelişen şeylerde bile, insan Tanrı'nın hikmetinin belirtilerini bulabilir. Bu, Mâtürîdî'nin ilgili bölümde açıkladığı gibi özellikle zararlı hayvanlar ve canlılar (*el-Haiyât ve'l-cevâhiri'd-dârra*) için geçerlidir. Zararlı şeyleri yaratmayla ilgili hikmeti (*el-Hikme fi halki'l-cevâhiri'd-dârra*) daha önce yukarıda zikretmişim.<sup>17</sup>

Söylediğim gibi, bu bölüm oldukça kısadır; fakat yine de ilgi çekici düşünceler içermektedir. Açıkçası, Ebu'l-Mu'în en-Nesefî'de de aynı intiba mevcuttur çünkü daha önce *Kitâbu't-Tevhîd*'de bulunduğu modeli yakından takip ettiği *Tabsiratü'l-edille*'de (*el-Fasl fi icâdi'l-kabîh*) kötü şeylerin yaratılması şeklinde isimlendirilen bir bölüm yer alır.<sup>18</sup> Bunun için de Mâtürîdî'nin zararlı şeyler hakkındaki yaklaşımları ortaya konulmaya değerdir. Bu yaklaşımlar bir dizi kısa veya aşağı yukarı birbirinden bağımsız argümandan ibarettir. Bu yüzden ben de onları benzer bir şekilde tek tek numaralandırarak sunacağım. Mâtürîdî'nin delilleri aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

Birincisi: Tanrı faydalı ve zararlı şeyleri bizlere bu dünyada farklı şeyleri tecrübe etme fırsatı vermek için yaratmıştır. Biz, güzel ve faydalı şeylerle ilişki içinde olduğumuzda mutluluk duyarız; zararlı şeylerle temas kurduğumuzda ise acı çekeriz. Bu, Tanrı'nın ahirette sevap ve ceza ile ilgili

<sup>14</sup> *Tevhîd* 108, 16-17 Kh / 168,2-4 TA; 217,8-9 Kh / 346, 1-2 TA.

<sup>15</sup> *Tevhîd* 18,13-16 Kh / 35,8-11 TA.

<sup>16</sup> *Tevhîd* 10, 17-11,4 Kh / 17, 10-16 TA.

<sup>17</sup> *Tevhîd* 108, 14-110,7 Kh / 168,1-170,6 TA.

<sup>18</sup> *Tabsıra* 661-673.

bildirdiklerini anlamamızı sağlar çünkü bu yaşananların bir sonucu olarak cennet nimetlerini ve cehennem azabını daha iyi tahayyül edebiliriz.<sup>19</sup>

İkincisi: Zararlı şeyleri yaşayarak/tecrübe ederek dert ve sıkıntılara katlanmayı öğreniriz. Bu da bizim fikrî anlamda yaşamın zorluklarını anlamamıza yardımcı olur. Entelektüel yaşam, bizatihi kaçınılmazdır; çünkü herhangi bir şeyi daha iyi anlamak ve bir arada barış içinde yaşamak için aklen çaba harcamak ve aklımızı kullanmak zorundayız.<sup>20</sup>

Üçüncüsü: Bunun yanı sıra zararlı şeyleri yaşamak, bizim karakterimizi şekillendirir ve güçlendirir. Kötüyü ve düşmanca olanı tecrübe ederek kendimizi ondan sakındırmaya ve doğru şeyleri yapmaya alıştıırırız. Bu, gençlerin kazanmaları gereken bir alışkanlık türüdür. Çünkü bu, Tanrı'nın gençlerden yapmalarını istediği davranış şekillerini onların başarabilecekleri bir konuma yönlendirir.<sup>21</sup>

Dördüncüsü: Aslında bu dünyanın yararlı ve zararlı şeyleri bir arada buldurması ve buna rağmen mükemmel bir şekilde düzenlenmesi, Tanrı'nın varlığının, birliğinin ve hikmetinin çarpıcı/etkileyici bir delilidir.<sup>22</sup>

Beşincisi: Zararlı şeyler; yöneticiler ve krallar dâhil bütün insanları etkiler. Bu sayede, yönetici ve krallar dâhil bütün insanlar, Tanrı'nın mutlak kudreti ile kıyaslandığında, insanoğlunun gücünün sınırlı ve aciz olduğunu anlar.<sup>23</sup>

Altıncısı: Tanrı'nın faydalı ve zararlı şeyler yaratabileceği gerçeği, başka bir şeyi daha ortaya koyar. Bu da Tanrı'nın kudretinin sınırsız ve dilediğini yapmaya kâdir olduğu gerçeğidir. (*Hâşâ*) Mu'tezile'nin bizi inandırmak istediği gibi tek tip bir eylemde bulunma zorunluluğu O'nun için söz konusu değildir.<sup>24</sup>

Yedinci ve son delil: Her zararlı şey aynı zamanda faydalıdır; bu yüzden ilk bakışta açık veya kapalı görünen şeyleri daima daha yakından incelememiz gerekir. Ateş sıklıkla eşyaları yakarak yok eder fakat aynı zamanda yemek pişirirken bize yardımcı olur. Suyun yıkıcı etkileri olabilir ancak yaşam için de vazgeçilmezdir. Hatta iyi bilinen zehirli bir madde, belli şartlar altında, öldürücü bir hastalığın tek çaresi olabilir.<sup>25</sup>

<sup>19</sup> *Tevhîd* 108,15-21 Kh / 168,2-7 TA.

<sup>20</sup> *Tevhîd* 108,22-109,2 Kh / 168,8-11 TA.

<sup>21</sup> *Tevhîd* 109,3-7 Kh / 168,11-169,2 TA.

<sup>22</sup> *Tevhîd* 109,8-12 Kh / 169,3-6 TA.

<sup>23</sup> *Tevhîd* 109,13-15 Kh / 169,7-9 TA.

<sup>24</sup> *Tevhîd* 109,16-18 Kh / 169,10-12 TA.

<sup>25</sup> *Tevhîd* 109,18-110,2 Kh / 169,12-170,2 TA.

Bütün bu deliller, zararlı şeylerin varlığının Mâtürîdî için herhangi bir problem taşımadığını hatta Tanrı'nın hikmeti için bir işaret olduğunu gösterir. Bizatihi zararlı olabilecek her şeyin, diğer varlıklar üzerinde olumlu etkileri olabilir. Bu yüzden zararlı şeyler dünyadaki düzenli ve makul bütün işlerin bir parçasıdır. Söylediğim gibi, Mâtürîdî bu düşünceyi kapsamlı ve sistematik bir şekilde açıklamamıştır. Aslında onun bu bağlamda kullandığı tek genel kavram, sına ya da imtihan etmedir (*mihne*). Onun açıklamalarına göre zararlı şeyler, kendimizi gerçekleştirmek için bize yardımcı olur. Aslında zararlı şeyler bu dünyada aşmamız gereken imtihanın (*mihne*) parçasıdır.<sup>26</sup> Ebu'l-Mu'în en-Neseî bu konuyla ilgili kendi bölümünde daha açıktır/nettir. Zararlı şeylerin yaratılması hakkındaki bölümünde oldukça benzer fikirlere yer verir; fakat onları farklı bir şekilde ortaya koyar. Neseî'ye göre zararlı şeyler bile Tanrı'nın hikmetini gösterir; çünkü onlar en nihayetinde faydalı şeyler meydana getirir ve hikmet de takdire şayan bir neticeye yol açan şeydir. (*ve'l-hikmetü mâ taallakat bihî akibatun hamîde*)<sup>27</sup>

#### IV

Söylediğim gibi bu, bizim bakış açımızın derinlemesine değişikliğe uğramasına yol açıyor. Öncelikle bize kimsenin İlahî hikmetin varlık ve mahiyetini tanımlayamayacağı söylenmişti. Şimdi ise bunlara rağmen hikmetin amaç ve işlevini anlayabileceğimizi öğreniyoruz. Durum böyleyken her şeye karşın Tanrı'nın hikmetinde işleyen ilkeyi aramamız gerekir. Çünkü Tanrı'nın hikmeti yarattığı her şeye aksediyorsa, bütün yaratılan varlıklarda kendine mahsus bir hikmet ya da en azından aklî ve Tanrı ile ilgili bir şey mutlaka bulunmalıdır. Doğrusunu isterseniz, Mâtürîdî bu ilkeyi kavramaya ve tanımlamaya çalışmaktadır. Bu konudaki görüşleri, hikmet hakkındaki öğretisinin üçüncü unsurunu oluşturmaktadır. Belki de bunlar, tamamı arasında en ilgi çekici olanıdır.

Onun bu bağlamdaki açıklamalarına göre, İlahi Hikmet kendini iki şekilde gösterir (*fi'l-hikmeti cariyâni*): İlki (*fazl*) iyilik ve cömertlik; diğeri ise adalet yoludur.<sup>28</sup> Her ikisi de birbiriyle yakından ilgilidir; fakat farklı şekillerde tanımlanmalıdırlar. Tanrı'nın lütfü, tamamen kuşatılamaz. Ne sınırı ne de sonu vardır. Bu yüzden bize Tanrı'nın lütfunun ve cömertliğinin

<sup>26</sup> *Tevhîd* 108,18 ve 108,22 Kh / 168,5 ve 168,8 TA.

<sup>27</sup> *Tabsıra* 664,7-8 ve 666,6; krş. 385,7.

<sup>28</sup> *Tevhîd* 125,10 Kh / 192,17 TA.



üst sınırını temsil edecek eylemi hakkında konuşma imkânı tanınmaz.<sup>29</sup> Adalet gelince ise bir kriterimiz vardır. Fakat yine de bu kriter, en âdil olanı tanımlamak için yeterli değildir. Bilakis Tanrı'nın hikmeti ve adaleti, yarattıkları için daima en iyiyi ve en faydalıyı (*aslah*) değil, onlar için doğru ve uygun olanı yapmayı içerir.

Bu, Mâtürîdî için çok önemli olup iki şekilde vurguladığı bir düşüncedir.

O ilk olarak şunu belirtmektedir: Adalet anlamındaki hikmet, (*el-isâbe*) hedefe isabet etmek anlamına gelir. Bu açıklama sadece *Kitâbu't-Tevhîd*'de<sup>30</sup> değil *Te'v'îlât*'ta da defalarca görülür. Orada şunları okuyabiliriz: *el-hikmetü hiye el-isâbetü ve minhu sümmiye el-hakîmu hakîmen li ennehû musîb* (Hikmet, isabet etmektir ve bu yüzden hakîm, isabet eden olduğu için hakîm olarak isimlendirilmiştir.)<sup>31</sup> Bu ifadeyle Mâtürîdî açık bir şekilde hikmetin, belli bir durumda ya da belli bir amaç için doğru (*es-savab*) ve uygun olanı (*es-sâib*) yapmaktan ibaret olduğunu açıklamak istemektedir.<sup>32</sup>

İkinci tanım da bir o kadar ilginçtir. *Kitâbu't-Tevhîd*'de defaatle geçer ve şu şekilde okunur: Hikmet (adalet anlamında) her şeyi olması gereken yere koymaktır (*vaz'u külli şeyin mevzi'ahû*).<sup>33</sup>

İlk bakışta bu, gayet genel bir ifade gibi görünür; fakat daha yakından bakıldığında onun yaklaşımının odak noktasını teşkil eder. Çünkü bu iki yaklaşım, Mâtürîdî açısından merkezî önem arz eden dört kavramı içermektedir. Onları tekrar etmek gerekirse: Birinci yaklaşım, Tanrı'nın mutlak hakîm olarak kabul edilmesinin gerekliliğidir. Tanrı bütün varlıkların ilkesidir. O, Bir Tek Yaratıcı ve dünyadaki var olan her şeyi takdir edendir (*vaza'a*). Aynı zamanda varlıklar Tanrı'nın gelişigüzel yarattığı nesnelere değildir. Bilakis bu varlıkların kendilerine has karakterleri ve gerçeklikleri vardır. Bu yüzden yaratma esnasında alelade bir yerde değil; tam olarak düzenli ve uygun bir yere konurlar. (*mevzi'ahû*)

<sup>29</sup> *Tevhîd* 125,10-12 Kh / 192,17-19 TA.

<sup>30</sup> *Tevhîd* 97,16 Kh / 152,11-12 TA; 306,4 Kh / 487, 1-2 TA.

<sup>31</sup> Bakara sûresi 151. âyetin tefsirinin bir bölümü olarak *Te'v'îlât* I 106,9-10 Eymî / I 273,2-3 Vanlıoğlu-Topaloğlu; I 96,13 Eymî / I 246,9 Vanlıoğlu-Topaloğlu ve (Bakara sûresi 129. âyetin tefsiri) krş. I 96,29 Eymî / I 248,2 Vanlıoğlu-Topaloğlu.

<sup>32</sup> Mâtürîdî'nin *ve hüve te'v'îlü'l-hikmeti 'an yef'ale külle şey'in 'alâ mâ hüve 'aleyhi ve yusibe fi külli şey'in el-evlâ bihî* ifadesini açıkladığı yer için krş. *Tevhîd* 307,5-6 Kh / 488,6-7 TA.

<sup>33</sup> *Tevhîd* 97,16-17 Kh / 152,12 TA; 110,16 Kh / 170,16 TA; 117,9 Kh / 181,1-2 TA; 125,14 Kh / 192,20 TA; 306, 4 Kh / 487,1-2 TA.

Bana göre bu, Mâtürîdî'nin Tanrı'nın Hikmeti'ne dair yaklaşımının temel noktasıdır. Bu, Mâtürîdî'ye Tanrı'nın sınırsız gücü olduğu fikriyle yaratılan âlemin anlaşılabilirliğini uzlaştırma imkânı sağlamıştır. Yeri gelmişken bu sonuç, Neseî tarafından da doğrulanmaktadır. Çünkü o, beklenildiği gibi, Mâtürîdî'nin bu konudaki yaklaşımlarına katılmakta ve daha sistematik bir şekilde aynı fikri tekrar ifade etmektedir. Neseî'nin söyledikleri ve benim çıkarımlarıma göre hikmet, şeylerin gerçekliğini bilmek ve onları olması gereken yerlere yerleştirmekten ibarettir. Bu, bilmenin yanında eylemi de kapsar. (*Fe kânet şâmileten 'alâ'l-ilmî ve'l-fi'li cemîan...* Eylem olarak dil(imiz), onu (doğru) bir şeye isabet eden hareket olarak tanımlar (*ve hüve fî hakîkati'l-lugati taharrukun ve'z-dirâbun yusûbu's-şey'*).<sup>34</sup>

---

<sup>34</sup> *Tabsıra* 384,11-13.